

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Νομική Σχολή

Ενιαίο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Κατεύθυνση: Δίκαιο Περιβάλλοντος

Μάθημα: Συγκριτικό και Ευρωπαϊκό Δημόσιο Δίκαιο

Διδάσκων: Γ. Γεραπετρίτης

**Έπια και αυστηρά Συντάγματα:
Η ιδεολογική και συμβολική πρόσληψη του συνταγματικού
φαινομένου στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ**

Επιμέλεια: Σταυρούλα Γενικαλιώτη

(Α.Μ. 7340011417001)

Αθήνα

Φεβρουάριος 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	σ.3
I. Διακρίσεις Συνταγμάτων	
1. Διάκριση σε ήπια και αυστηρά.....	σ.4
2. Ιστορικά παραδείγματα Συνταγμάτων με ήπιο ή αυστηρό χαρακτήρα..	σ.5
3. Ήπια Συντάγματα.....	σ.6
4. Σχετικώς αυστηρά Συντάγματα και επιμέρους διακρίσεις τους.....	σ.8
5. Σύνταγμα Η.Π.Α.	σ.13
II. Συνέπειες της διάκρισης	
1. Διάρκεια και ασφάλεια δικαίου.....	σ.14
2. Τυπική ισχύς.....	σ.15
3. Διαμόρφωση ισοζυγίου κρατικών λειτουργιών.....	σ.16
4. Κανονιστική δύναμη του Συντάγματος.....	σ.17
5. Πρόσληψη διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου.....	σ.18
Επίλογος.....	σ.20
Βιβλιογραφία.....	σ.22

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το αίτημα για δημιουργία Συνταγμάτων υπαγόρευσε η ανάγκη κατοχύρωσης κάποιων βασικών δικαιωμάτων των πολιτών έναντι των εξουσιών του κράτους. Ανάλογα με τις πολιτικές ιδιαιτερότητες κάθε κράτους θεωρείται είτε ότι αυτή η κατοχύρωση επιτυγχάνεται σε επίπεδο νόμου, είτε ότι χρειάζεται η αναγωγή τους σε κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος και η θέση ορίων στην αναθεωρητική διαδικασία, έτσι ώστε να προστατεύονται οι δημοκρατικές αρχές από τις διαρκείς και εύκολες νομοθετικές μεταβολές. Επειδή, όμως, τα συντάγματα είναι κοινωνικοί θεσμοί, που πρέπει να προσαρμόζονται στην εξελισσόμενη κοινωνική πραγματικότητα, βασικός στόχος αυτών των τελευταίων είναι η επίτευξη μίας ισορροπίας μεταξύ του αναλλοίωτου των δημοκρατικών αρχών και της ανάγκης αναπροσαρμογής στα εκάστοτε κοινωνικά δεδομένα. Σε κάθε ένα από τα Συντάγματα το ισοζύγιο γέρνει προς διαφορετική πλευρά. Άλλοτε το βάρος δίνεται στην εύκολη διαδικασία προσαρμογής, άλλοτε στην αυστηρή κατοχύρωση των δημοκρατικών αρχών και άρα τη «μακρά και δυσκίνητη» διαδικασία αναθεώρησης, γεγονός που δημιουργεί και τις επιμέρους διακρίσεις μεταξύ τους.¹

Στην συνέχεια επιχειρείται μία βασική διάκριση των διαφόρων Συνταγμάτων σε ήπια και αυστηρά, ενώ παρατίθενται παραδείγματα ιστορικών και σύγχρονων Συνταγμάτων που αντιστοιχούν σε κάθε κατηγορία. Επιπλέον, αναφέρονται κάποιες συνέπειες που απορρέουν από τον ήπιο ή αυστηρό χαρακτήρα των Συνταγμάτων των διαφόρων κρατών, ή, ακριβέστερα, μία κατηγοριοποίηση αυτών των συνεπειών, αφού αυτές δεν θα μπορούσαν να εξεταστούν στην πληρότητά τους, παρά μόνο αν εξεταζόταν και η πολιτική και συνταγματική ιστορία και διαδρομή κάθε κράτους ξεχωριστά.

---

¹ Βλ. *Ψαρού*, Η αναθεώρησης του Συντάγματος: πολιτική ανάλυση και νομική ερμηνεία εν συγκρίσει προς το προϊσχύον σύνταγμα 1864-1911-1952, 1969

I. Διακρίσεις Συνταγμάτων

1. Διάκριση σε ήπια και αυστηρά

Η δυνατότητα αναθεώρησης, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο ένα Σύνταγμα μπορεί να αναθεωρηθεί αναδεικνύει τον ήπιο ή αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος. Η αναθεώρηση του Συντάγματος είναι η δευτερογενής διαδικασία τροποποίησής του, με την αντικατάσταση, κατάργηση ή προσθήκη νέων διατάξεων, που διακρίνεται από πρωτογενή και κυρίαρχη θέσπισή του. Σε αντίθεση με τη θέσπιση του Συντάγματος, που είναι προϊόν πρωτογενούς συντακτικής «εξουσίας», η αναθεώρηση διενεργείται στο πλαίσιο του ισχύοντος Συντάγματος και με τον τρόπο που αυτό προβλέπει, ως εκ τούτου αποκαλείται αναθεωρητική «λειτουργία»^{2,3}. Συνεπώς, με βάση τις διατάξεις περί αναθεώρησης, μπορούν να διακριθούν δύο κατηγορίες Συνταγμάτων, τα ήπια και τα αυστηρά, με επιμέρους διαβαθμίσεις ως προς τα τελευταία.

Απόλυτα αυστηρό είναι ένα Σύνταγμα όταν δεν υπάρχει νομικός τρόπος να τροποποιηθεί. Καμία διάταξη του απολύτως αυστηρού Συντάγματος δεν υπόκειται σε αναθεώρηση, ενώ μεταβολή του μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με διάρρηξη της ισχύουσας συνταγματικής τάξης και άσκηση νέας πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας.⁴ Σχετικώς αυστηρό είναι εκείνο το Σύνταγμα, η αναθεώρηση του οποίου υπόκειται σε ειδικές προϋποθέσεις, όπως η τήρηση ιδιαίτερης διαδικασίας πιο απαιτητικής από τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, και περιορισμούς που αφορούν είτε το όργανο, είτε το χρόνο κατά τον οποίο δύναται να διενεργηθεί η αναθεώρηση. Επιπλέον, πολλά Συντάγματα απαγορεύουν εντελώς την αναθεώρηση ενός «σκληρού πυρήνα» διατάξεών τους. Τέλος, ήπιο χαρακτηρίζεται το Σύνταγμα που αναθεωρείται κατά την κοινή νομοθετική διαδικασία. Τα Συντάγματα των διαφόρων χωρών στην πλειονότητά τους περιλαμβάνουν διατάξεις που τους

---

² Βλ. Κυριαζή – Γουβέλη, Συνταγματικών Δίκαιον: Συστηματική Θεώρησης, Πέμπτη έκδοση, Πανταίνος · Αθήναι 1981, σελ.117, όπου αναδεικνύεται η σημασία της ετυμολογικής προέλευσης της λέξης λειτουργία «εκ του «λήϊτος – έργον», δηλαδή οργανικόν έργον εις την υπηρεσίαν του λαού, της πολιτείας ... εν όψει του γεγονότος ότι η σχετική διαδικασία προβλέπεται και ρυθμίζεται υπό του δικαίου».

³ Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2006, σελ. 87

⁴ Λ. Παπαδοπούλου, Συνταγματικό Δίκαιο: πανεπιστημιακές παραδόσεις, www.kallipos.gr, σελ. 40

προσδίδουν σχετικώς αυστηρό χαρακτήρα, ωστόσο μπορούν να εντοπιστούν και κάποια απολύτως αυστηρά, όπως και ορισμένα ήπια Συντάγματα.

2. Ιστορικά παραδείγματα Συνταγμάτων με αυστηρό ή ήπιο χαρακτήρα

Σύνταγμα απόλυτα αυστηρό υπήρξε στην Ελλάδα το Σύνταγμα του 1844, το οποίο δεν περιελάμβανε καμία διάταξη που να προβλέπει τον τρόπο αναθεώρησής του. Για πρώτη φορά η αναθεώρηση ως θεσμός προβλέφθηκε στο Σύνταγμα του 1864.⁵ Επίσης, ιστορικό παράδειγμα, όχι απολύτως αυστηρού Συντάγματος, αλλά πάντως αναθεωρούμενου με μια ιδιαίτερα αυστηρή διαδικασία που, κατ' ουσίαν, καθιστούσε την αναθεώρησή του σχεδόν αδύνατη, αποτελεί το πρώτο γαλλικό Σύνταγμα, του 1791. Κατά το Σύνταγμα αυτό, η προτεινόμενη αναθεώρηση έπρεπε να ψηφιστεί από τρία αλληλοδιάδοχα Κοινοβούλια και να επιβεβαιωθεί από το τέταρτο, το οποίο για το σκοπό αυτό επανδρωνόταν με πρόσθετα μέλη. Αυτό σημαίνει, πως δεδομένου ότι η κοινοβουλευτική περίοδος διαρκούσε δύο χρόνια, η αναθεώρηση δεν μπορούσε να τεθεί σε ισχύ πριν την πάροδο επτά ετών από την εκκίνηση της διαδικασίας. Η υπέρμετρη ακαμψία οδήγησε και στον πρόωρο θάνατο του εν λόγω Συντάγματος.⁶ Τέλος, ως ήπιο Σύνταγμα αναφέρεται το Σύνταγμα της Βαϊμάρης, του 1919, το οποίο προέβλεπε μεν διαδικασία αναθεώρησης, η οποία μάλιστα απαιτούσε την πλειοψηφία των δύο τρίτων στην ομοσπονδιακή Βουλή, αλλά δεν απαγόρευε την αναθεώρηση καμίας διάταξής του.⁷ Η διάταξη ερμηνευόταν έτσι, ώστε κάθε κοινός νόμος που θα κατάφερνε να συγκεντρώσει την πλειοψηφία των δύο τρίτων στη Βουλή, θα μπορούσε να θέσει εκποδών το σύνολο του Συντάγματος. Η ρύθμιση αυτή του Συντάγματος της Βαϊμάρης αποτέλεσε έναν από τους συνταγματικούς διαύλους που επέτρεψαν την άνοδο του Εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος του Χίτλερ στην εξουσία. Έτσι, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι διατάξεις του Θεμελιώδους Νόμου, πλέον, της Γερμανίας και,

---

⁵ Λ. Παπαδοπούλου, ό.π., σελ. 40 και Κυριαζής – Γουβέλης, ό.π., σελ.121, όπου αναφέρει πως: «Το Σύνταγμα του 1844 δεν περιελάμβανε καν διατάξεις περί αναθεωρήσεως, ίσως δια να μη υπάρξει αμφιβολία περί της ... τελειότητας αυτού, ως έγραφεν ο Σαρίπολος.»

⁶ Michael Rosenfeld/Andreas Sajó, The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, p.111

⁷ Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα 2003, σελ. 24

συγκεκριμένα, το άρθρο 79, εισάγει περιορισμούς στην αναθεωρητική διαδικασία προβλέποντας ακόμα και έναν πυρήνα μη αναθεωρήσιμων διατάξεων.⁸

3. Ήπια Συντάγματα

Στα Συντάγματα με ήπιο χαρακτήρα συγκαταλέγεται, μέχρι και σήμερα, το Σύνταγμα του Ηνωμένου Βασιλείου, όπου ως Σύνταγμα νοείται ένα σύνολο αρχών και νόμων ψηφισμένων από το Κοινοβούλιο, οι οποίοι, όμως, δεν διαθέτουν αυξημένη τυπική ισχύ, ούτε είναι κωδικοποιημένοι σε ενιαίο κείμενο.⁹ Βάσει αυτών των νόμων οργανώνεται η κρατική εξουσία, κατά τρόπο αντίστοιχο με τα Συντάγματα άλλων ευρωπαϊκών κρατών.¹⁰ Για την κατανόηση αυτής της ιδιαιτερότητας του βρετανικού συνταγματικού δικαίου αξίζει να επισημανθεί μία βασική αρχή του, που διατυπώθηκε από τον νομικό θεωρητικό Albert Venn Dicey, «η νομοθετική κυριαρχία του κοινοβουλίου».¹¹ Σύμφωνα με αυτή την αρχή, κάθε νόμος που θεσπίστηκε από το Κοινοβούλιο αποτελεί την ανώτατη πηγή δικαίου (“supreme and final source of law”). Το Βρετανικό Κοινοβούλιο έχει την εξουσία να θεσπίζει κανόνες δικαίου οποιουδήποτε περιεχομένου, ενώ παράλληλα χαιρεί απόλυτης ανεξαρτησίας έναντι των υπολοίπων εξουσιών, με συνέπεια κανένα όργανο να μην δικαιούται να θέσει εκποδών ή να αρνηθεί την εφαρμογή των τεθέντων από το Κοινοβούλιο νόμων.¹² Ως εκ τούτου, το Κοινοβούλιο δύναται να τροποποιεί το Σύνταγμα θεσπίζοντας, απλώς, νέες νομοθετικές πράξεις. Κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν να συμβεί σε κράτη στα οποία υπάρχει ένα ενιαίο συνταγματικό κείμενο,

---

⁸ Michael Rosenfeld/Andreas Sajo, *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, p.110 και https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic : «ARTICLE 79. [AMENDMENT OF THE BASIC LAW] 1. This Basic Law may be amended only by a law expressly amending or supplementing its text [...] 2. Any such law shall be carried by two thirds of the Members of the Bundestag and two thirds of the votes of the Bundesrat. 3. Amendments to this Basic Law affecting the division of the Federation into Länder, their participation on principle in the legislative process, or the principles laid down in Articles 1 and 20 shall be inadmissible.»

⁹ Το μοναδικό γραπτό κείμενο Συντάγματος στη βρετανική ιστορία υπήρξε το Instrument of Government του Oliver Cromwell, που ίσχυσε από το 1653 ως το 1660.

¹⁰ Χρυσόγονος, ό.π., σελ. 22

¹¹ A. V. Dicey, *Introduction to the study of the law of the constitution*, LibertyClassics, Chapter 1, p.3

¹² Για το δικαστικώς ανέλεγκτο των νόμων του Κοινοβουλίου βλ. τις αποφάσεις *Edinburgh and Dalkeith Railway Co v. Wauchope* (1842) και *Manuel v Attorney General* (1982), όπου γίνεται δεκτό ότι το μόνο που μπορεί να ελέγξει ένα δικαστήριο είναι αν τηρήθηκε η κοινοβουλευτική τάξη (parliamentary roll) · αν ένας νόμος πέρασε από τις δύο Βουλές και έλαβε τη βασιλική συγκατάθεση. Κανένα δικαστήριο δεν μπορεί να εξετάσει οτιδήποτε άλλο.

με αυξημένη τυπική ισχύ, που περιορίζει την νομοθετική εξουσία των Κοινοβουλίων τους και προβλέπει συγκεκριμένη διαδικασία σύμφωνα με την οποία και μόνο μπορεί να τροποποιηθεί. Η παντοδυναμία του αγγλικού κοινοβουλίου δεν είναι, ωστόσο, απεριόριστη, καθώς τίθενται σε αυτό ανασχετικοί φραγμοί προερχόμενοι από τις «συνθήκες του πολιτεύματος» (“Conventions of the Constitution”).¹³ Οι συνθήκες του πολιτεύματος αποτελούν, κατά τον Dicey, κανόνες συνταγματικής δεοντολογίας, οι οποίοι δεσμεύουν το νομικά κυρίαρχο κοινοβούλιο και διασφαλίζουν ότι θα ενεργεί σύμφωνα με τη βούληση του πολιτικά κυρίαρχου εκλογικού σώματος.

Για τους σκοπούς της σύγκρισης και εφόσον υπάρχουν ελάχιστα παραδείγματα ήπιων Συνταγμάτων θα αναφερθούν τα ακόλουθα κατά παρέκβαση από τη θεματική της παρούσας ανάλυσης. Στην κατηγορία των ήπιων Συνταγμάτων ανήκουν και τα Συντάγματα της Νέας Ζηλανδίας και του Ισραήλ. Αυτά, σε αντίθεση με το βρετανικό, είναι γραπτά και συντίθενται κυρίως από απλούς νόμους. Ενδεικτικό του ήπιου χαρακτήρα τους είναι το γεγονός ότι το Σύνταγμα της Νέας Ζηλανδίας στα 165 χρόνια ισχύος του έχει αναθεωρηθεί 88 φορές, ενώ το Σύνταγμα του Ισραήλ στα 59 χρόνια ισχύος του έχει αναθεωρηθεί 43 φορές.¹⁴ Τελικά, βέβαια, η συχνότητα και το εύρος των αναθεωρήσεων δεν είναι συνάρτηση μόνο της αυστηρότητας κάθε Συντάγματος αλλά και των πολιτικών ιδιαιτεροτήτων κάθε χώρας. Παρατηρείται συχνά πλήθος αναθεωρήσεων σε χώρες όπου υφίστανται σχετικά αυστηρά Συντάγματα. Παραδείγματος χάριν, στην Αυστρία έχουν συντελεστεί 670 αναθεωρήσεις μέσα σε μισό αιώνα (1945-1995), ενώ οι αναθεωρήσεις του Θεμελιώδους Νόμου της Γερμανίας ανέρχονται σήμερα, μετά από 68 χρόνια από τη θέση του σε ισχύ, στον αριθμό των 60, οδηγώντας σε διπλασιασμό της αρχικής έκτασης του συνταγματικού κειμένου.¹⁵ Αντίθετα, το Σύνταγμα της Ιαπωνίας δεν έχει αναθεωρηθεί ποτέ παρ’ ότι δεν κατατάσσεται στα αυστηρά.

---

¹³ Κυριαζής – Γουβέλης, ό.π., σελ. 119

¹⁴ www.constituteproject.org

¹⁵ K. Hesse, Το Σύνταγμα της πολιτικής ενότητας και της πρακτικής εναρμόνισης, εκδ. Παπαζήση, σελ. 217

4. Σχετικώς αυστηρά Συντάγματα και επιμέρους διακρίσεις τους

Η συντριπτική πλειονότητα των σύγχρονων Συνταγμάτων ανήκει, όπως προαναφέρθηκε, σε κάποια από τις διαβαθμίσεις των σχετικώς αυστηρών Συνταγμάτων. Στο κείμενο καθενός από αυτά τα Συντάγματα περιλαμβάνονται διατάξεις, που προβλέπουν διαφορετικές διαδικασίες αναθεώρησης, συνθέτοντας για το καθένα ένα πλέγμα περιορισμών, που αναλόγως του σημείου που συγκλίνει με άλλα, μπορεί να ενταχθεί σε μία κατηγοριοποίηση.

Από τα 27 Συντάγματα των κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης – με την εξαίρεση, δηλαδή του άτυπου Συντάγματος του Ηνωμένου Βασιλείου, τα 7 απαγορεύουν την αναθεώρηση ενός «σκληρού πυρήνα» διατάξεων τους. Συγκεκριμένα, τον σκληρό πυρήνα του **ελληνικού** Συντάγματος αποτελούν οι διατάξεις που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και οι διατάξεις που κατοχυρώνουν την υποχρέωση σεβασμού και προστασίας της αξίας του ανθρώπου, την ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, το δικαίωμα πρόσβασης των Ελλήνων στις δημόσιες λειτουργίες, την απαγόρευση απονομής και αναγνώρισης τίτλων ευγενείας ή διάκρισης, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας και της θρησκευτικής συνείδησης και την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, όπως περιγράφονται στο άρθρο 110 παρ.1.¹⁶ Αντίστοιχα, το **γαλλικό** άρθρο 89 εδ.5 απαγορεύει την αναθεώρηση της δημοκρατικής μορφής του πολιτεύματος.¹⁷ Το **γερμανικό** Σύνταγμα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και με νωπή ακόμα την εμπειρία του τρόπου ανάδειξης του Εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος στην εξουσία, μέσω των ευχερειών που παρείχε το Σύνταγμα, κατοχυρώνει, πλέον, τον σκληρό και μη αναθεωρήσιμο πυρήνα διατάξεών του στο άρθρο 79 παρ.3.¹⁸ Συναφώς, το Σύνταγμα της **Ιταλίας** στο άρθρο 139 απαγορεύει την αναθεώρηση των

¹⁶ Άρθρο 110 παρ.1: «1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.»

¹⁷ Article 89: “The republican form of government shall not be the object of any amendment.”

¹⁸ Article 79: “3. Amendments to this Basic Law affecting the division of the Federation into Länder, their participation on principle in the legislative process, or the principles laid down in Articles 1 and 20 shall be inadmissible.”

διατάξεων σχετικά με την μορφή του πολιτεύματος,¹⁹ ενώ το άρθρο 9 παρ. 2 του **τσεχικού** Συντάγματος θεωρεί απαράδεκτη τη μεταβολή των βάσεων του πολιτεύματος.²⁰ Το **κυπριακό** Σύνταγμα παραπέμπει με το άρθρο 182 παρ. 1 σε έναν κατάλογο μη αναθεωρήσιμων διατάξεων,²¹ ενώ, τέλος, το άρθρο 288 του **πορτογαλικού** Συντάγματος προβλέπει έναν κατάλογο θεμάτων, σε σχέση με τα οποία θα πρέπει να περιορίζεται η αναθεώρηση.²²

Τα ευρωπαϊκά Συντάγματα θέτουν, ακόμα, κάποιες ειδικότερες προϋποθέσεις όσον αφορά την διαδικασία αναθεώρησής τους. Έτσι, σύμφωνα με ορισμένα Συντάγματα απαιτείται η παρεμβολή εκλογών μεταξύ της διαπίστωσης της ανάγκης για αναθεώρηση και της ολοκλήρωσης της αναθεώρησης από το νομοθετικό σώμα, ή τα τυχόν δύο νομοθετικά σώματα. Αυτή την διαδικασία προβλέπει το **ελληνικό** Σύνταγμα στο άρθρο 110,²³ το **βελγικό** στο άρθρο 195,²⁴ το **δανικό** στο άρθρο 88,²⁵ το Σύνταγμα του **Λουξεμβούργου** στο άρθρο 114,²⁶ και το **ολλανδικό** Σύνταγμα στο άρθρο 137²⁷.

---

¹⁹ Article 139: “The form of Republic shall not be a matter for constitutional amendment.”

²⁰ Article 9: “2. Any changes in the essential requirements for a democratic state governed by the rule of law are impermissible.”

²¹ Article 182: “1. The Articles or parts of Articles of this Constitution set out in Annex III hereto which have been incorporated from the Zurich Agreement dated 11th February, 1959, are the basic Articles of this Constitution and cannot, in any way, be amended, whether by way of variation, addition or repeal.”

²² Article 288: “Constitutional revision laws shall respect: a.National independence and the unity of the state; b.The republican form of government; c.The separation between church and state; d.Citizens' rights, freedoms and guarantees; e.The rights of workers, workers' committees and trade unions; f.The coexistence of the public, private and cooperative and social sectors in relation to the ownership of the means of production; g.The requirement for economic plans, which shall exist within the framework of a mixed economy; h.The elected appointment of the officeholders of the bodies that exercise sovereign power, of the bodies of the autonomous regions and of local government bodies by universal, direct, secret and periodic suffrage; and the proportional representation system; i.Plural expression and political organisation, including political parties, and the right to democratic opposition; j.The separation and interdependence of the bodies that exercise sovereign power; l.The subjection of legal rules to a review of their positive constitutionality and of their unconstitutionality by omission; m.The independence of the courts; n.The autonomy of local authorities; o.The political and administrative autonomy of the Azores and Madeira archipelagos.”

²³ Άρθρο 110: «3. Αφού η αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η επόμενη Βουλή, κατά την πρώτη σύνοδό της, αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.»

²⁴ Article 195: “The federal legislative power has the right to declare that there are reasons to revise such constitutional provision as it determines. Following such a declaration, the two Houses are automatically dissolved. Two new Houses are then convened, in accordance with Article 46. These Houses make decisions, in common accord with the King, on the points submitted for revision.”

²⁵ Article 88: “When the Folketing passes a Bill for the purposes of a new constitutional provision, and the Government wishes to proceed with the matter, writs shall be issued for the election of Members of a new Folketing.”

Σε άλλα Συντάγματα προβλέπεται, μετά τη λήψη της απόφασης για αναθεώρηση από το νομοθετικό σώμα (ή σώματα), η διενέργεια δημοψηφίσματος. Σε ορισμένες περιπτώσεις η διενέργεια δημοψηφίσματος προβλέπεται ως υποχρεωτική, όπως στο άρθρο 88 του **δανικού** Συντάγματος,²⁸ στο άρθρο 46 του **ιρλανδικού**, στο άρθρο 148 του 14^{ου} κεφαλαίου του **λιθουανικού**,²⁹ στο άρθρο 77 του πέμπτου κεφαλαίου του **λετονικού** Συντάγματος³⁰ και στο 15^ο κεφάλαιο του **εσθονικού**,³¹ ενώ σε άλλες περιπτώσεις η διενέργεια δημοψηφίσματος προβλέπεται ως δυναμική. Τέτοιες διατάξεις συναντώνται στο άρθρο 89 του **γαλλικού** Συντάγματος,³² στο άρθρο 138 του **ιταλικού**,³³ στο άρθρο 44 του

---

²⁶ Article 114: “Any revision of the Constitution must be adopted in the same terms by the Chamber of Deputies in two successive votes, separated by an interval of at least three months. No revision will be adopted if it has not obtained at least two-thirds of the votes of the members of the Chamber; votes by proxy will not be admitted. The text adopted in the first reading by the Chamber of Deputies is submitted to a referendum, which substitutes for the second vote of the Chamber, if in the two months following the first vote demand for it is made[,] either by more than a quarter of the members of the Chamber, or by twenty-five thousand electors inscribed in the electoral lists for legislative elections. The revision can only be adopted if it receives the majority of the valid suffrage expressed. The law governs the modalities of organization of the referendum.”

²⁷ Article 137: “...3. The Lower House shall be dissolved after the Bill referred to in the first paragraph has been published. 4. After the new Lower House has assembled, the two Houses of the States General shall consider, at second reading, the Bill referred to in the first paragraph. The Bill shall be passed only if at least two thirds of the votes cast are in favor.”

²⁸ Article 88: “...If the Bill is passed unamended by the Folketing assembling after the election, the Bill shall within six months after its final passing be submitted to the Electors for approval or rejection by direct voting. Rules for this voting shall be laid down by Statute. If a majority of the persons taking part in the voting, and at least 40 per centum of the Electorate has voted in favor of the Bill as passed by the Folketing, and if the Bill receives the Royal Assent it shall form an integral part of the Constitution Act.”

²⁹ CHAPTER XIV ARTICLE 148: “The provision of Article 1 of the Constitution “the State of Lithuania shall be an independent democratic republic” may only be altered by referendum if not less than 3/4 [three-fourths] of the citizens of Lithuania with the electoral right vote in favor thereof. The provisions of the First Chapter “The State of Lithuania” and the Fourteenth Chapter “Alteration of the Constitution” may be altered only by referendum.”

³⁰ CHAPTER V ARTICLE 77: “If the Saeima has amended the first, second, third, fourth, sixth or seventy-seventh Article of the Constitution, such amendments, in order to come into force as law, shall be submitted to a national referendum.”

³¹ CHAPTER XV ARTICLE 162: “Chapter I “General Provisions” and Chapter XV “Amendment of the Constitution” of the Constitution may be amended only by a referendum.”

³² Article 89: “A Government or a Private Member’s Bill to amend the Constitution must be considered within the time limits set down in the third paragraph of article 42 and be passed by the two Houses in identical terms. The amendment shall take effect after approval by referendum. However, a Government Bill to amend the Constitution shall not be submitted to referendum where the President of the Republic decides to submit it to Parliament convened in Congress; the Government Bill to amend the Constitution shall then be approved only if it is passed by a three-fifths majority of the votes cast. The Bureau of the Congress shall be that of the National Assembly.”

³³ Article 138: “... Said laws are submitted to a popular referendum when, within three months of their publication, such request is made by one-fifth of the members of a House or five hundred thousand voters or five Regional Councils. The law submitted to referendum shall not be promulgated if not

αυστριακού,³⁴ στο κεφάλαιο VIII παρ. 16 του **σουηδικού**,³⁵ καθώς και στο άρθρο 167 του **ισπανικού** Συντάγματος.³⁶

Κάποια Συντάγματα απαιτούν ειδικές πλειοψηφίες για τη λήψη των σχετικών με την αναθεώρηση αποφάσεων από το νομοθετικό σώμα, ενώ ορίζουν, ενδεχομένως, ότι η απόφαση θα πρέπει να λαμβάνεται έπειτα από επανειλημμένες ψηφοφορίες με κάποια χρονική απόσταση μεταξύ τους. Τέτοιες διαδικασίες προβλέπονται στον Θεμελιώδη Νόμο της **Γερμανίας**³⁷, στο **γαλλικό** Σύνταγμα,³⁸ στο Σύνταγμα του **Λουξεμβούργου**,³⁹ στο **ολλανδικό** Σύνταγμα,⁴⁰ στο **αυστριακό**,⁴¹ στο

---

approved by a majority of valid votes. A referendum shall not be held if the law has been approved in the second voting by each of the Houses by a majority of two-thirds of the members."

³⁴ Article 44: " ... 3. Any total revision of the Federal Constitution shall upon conclusion of the procedure pursuant to Art 42 above but before its authentication by the Federal President be submitted to a referendum by the Federal people whereas any partial revision requires this only if one third of the members of the National Council or the Federal Council so demands."

³⁵ Chapter 8, article 16: "A referendum shall be held on a proposal concerning fundamental law which is held in abeyance over an election, on a motion to this effect by at least one tenth of the members, provided at least one third of the members vote in favour of the motion. Such a motion must be put forward within fifteen days from the date on which the Riksdag adopted the proposal to be held in abeyance. The motion shall not be referred for preparation in committee. The referendum shall be held simultaneously with the election referred to in Article 14. In the referendum, all those entitled to vote in the election are entitled to state whether or not they accept the proposal on fundamental law which is being held in abeyance. The proposal is rejected if a majority of those taking part in the referendum vote against it, and if the number of those voting against exceeds half the number of those who registered a valid vote in the election. In other cases the proposal goes forward to the Riksdag for final consideration."

³⁶ Article 167: "1. Bills on constitutional amendments must be approved by a majority of three-fifths of members of each House. If there is no agreement between the Houses, an effort to reach it shall be made by setting up a Joint Committee of an equal number of Members of Congress and Senators which shall submit a text to be voted on by the Congress and the Senate. 2. If approval is not obtained by means of the procedure outlined in the foregoing subsection, and provided that the text has been passed by the overall majority of the members of the Senate, the Congress may pass the amendment by a two-thirds vote in favour. 3. Once the amendment has been passed by the Cortes Generales, it shall be submitted to ratification by referendum, if so requested by one tenth of the members of either House within fifteen days after its passage."

³⁷ ARTICLE 79: «1. This Basic Law may be amended only by a law expressly amending or supplementing its text. In the case of an international treaty regarding a peace settlement, the preparation of a peace settlement, or the phasing out of an occupation regime, or designed to promote the defence of the Federal Republic, it shall be sufficient, for the purpose of making clear that the provisions of this Basic Law do not preclude the conclusion and entry into force of the treaty, to add language to the Basic Law that merely makes this clarification. 2. Any such law shall be carried by two thirds of the Members of the Bundestag and two thirds of the votes of the Bundesrat. ...»

³⁸ Article 89: " ...A Government or a Private Member's Bill to amend the Constitution must be considered within the time limits set down in the third paragraph of article 42 and be passed by the two Houses in identical terms. The amendment shall take effect after approval by referendum. However, a Government Bill to amend the Constitution shall not be submitted to referendum where the President of the Republic decides to submit it to Parliament convened in Congress; the Government Bill to amend the Constitution shall then be approved only if it is passed by a three-fifths majority of the votes cast. The Bureau of the Congress shall be that of the National Assembly. ..."

³⁹ Βλ. υποσημείωση υπ' αριθ. 25.

πορτογαλικό άρθρο 286,⁴² στο ισπανικό άρθρο 167⁴³, στο ιταλικό άρθρο 138⁴⁴ και στο ελληνικό Σύνταγμα.

Επιπροσθέτως, σε ορισμένα Συντάγματα προβλέπεται η απαγόρευση αναθεώρησης πριν από την πάροδο ορισμένου χρονικού διαστήματος από την συντέλεση της προηγούμενης. Το χρονικό διάστημα των 5 ετών τίθεται ως όριο από το πορτογαλικό Σύνταγμα -άρθρο 284 – και από το ελληνικό -άρθρο 110. Ειδικές αυστηρότερες ρυθμίσεις περιλαμβάνουν κάποια Συντάγματα σε περιπτώσεις όπου προτείνεται μία «ολική αναθεώρηση». Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η ρύθμιση του αυστριακού Συντάγματος στο άρθρο 44,⁴⁵ και του ισπανικού στο άρθρο 168.⁴⁶ Τα ελληνικά Συντάγματα απαγόρευαν την ολική αναθεώρηση μέχρι και το 1975, οπότε και η διάταξη απαλείφθηκε ως αυτονόητη.⁴⁷

---

⁴⁰ Βλ. υποσημείωση υπ' αριθ. 26

⁴¹ Article 44: "1. Constitutional laws or constitutional provisions contained in simple laws can be passed by the National Council only in the presence of at least half the members and by a two thirds majority of the votes cast; they shall be explicitly specified as such ("constitutional law", "constitutional provision"). 2. Constitutional laws or constitutional provisions contained in simple laws restricting the competence of the Laender in legislation or execution require furthermore the approval of the Federal Council which must be imparted in the presence of at least half the members and by a two thirds majority of the votes cast. ..."

⁴² Article 286: "1. Alterations to the Constitution shall require passage by a two-thirds majority of all the Members in full exercise of their office. 2. Such alterations to the Constitution as are passed shall be collected together in a single revision law. 3. The President of the Republic shall not refuse to enact such laws."

⁴³ Βλ. υποσημείωση υπ' αριθ. 34

⁴⁴ ART 138: «Laws amending the Constitution and other constitutional laws shall be adopted by each House after two successive debates at intervals of not less than three months, and shall be approved by an absolute majority of the members of each House in the second voting. ....»

⁴⁵ Article 44: "3. Any total revision of the Federal Constitution shall upon conclusion of the procedure pursuant to Art 42 above but before its authentication by the Federal President be submitted to a referendum by the Federal people whereas any partial revision requires this only if one third of the members of the National Council or the Federal Council so demands."

⁴⁶ Article 168: "1. If a total revision of the Constitution is proposed, or a partial revision thereof, affecting the Introductory Part, Chapter II, Division 1 of Part I, or Part II, the principle of the proposed reform shall be approved by a two-thirds majority of the members of each House, and the Cortes Generales shall immediately be dissolved. 2. The Houses elected thereupon must ratify the decision and proceed to examine the new constitutional text, which must be passed by a two-thirds majority of the members of each House. 3. Once the amendment has been passed by the Cortes Generales, it shall be submitted to ratification by referendum."

⁴⁷ Βενιζέλος, Τα όρια της Αναθεώρησης του Συντάγματος 1975, εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1984, σελ.20, όπου παραπέμπει σε K. Loewenstein, Συντάγματα, Συνταγματικό Δίκαιο σε: Συγκριτική εγκυκλοπαίδεια, τομ.9, σελ. 329: «Φαινομενικά το όριο της Συνταγματικής τελειότητας είχε επιτευχθεί από την Ελλάδα (1952): όχι μόνο η ολική αναθεώρηση κηρύχθηκε παράνομη, αλλά και εκείνες οι διατάξεις που καθορίζουν την Ελλάδα «βασιλευομένη δημοκρατία» και όλες οι άλλες που θεωρούνται «θεμελιώδεις» είναι αναλλοίωτες. Η συνταγματική αλαζονεία έφτασε στο σημείο να προκαλεί ανοιχτά για επανάσταση...»

Τέλος, μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ των Συνταγμάτων ανάλογα με το όργανο υπέρ του οποίου επιφυλάσσουν την πρωτοβουλία κίνησης της διαδικασίας αναθεώρησης, όπως και ανάλογα με το όργανο το οποίο ορίζουν ως τελικώς εγκρίνον την ήδη καταρτισθείσα αναθεώρηση.⁴⁸ Έτσι, η πρωτοβουλία μπορεί να χορηγηθεί είτε μόνο στην Κυβέρνηση είτε μόνο στη Βουλή, όπως κατά το Σύνταγμα των Η.Π.Α, είτε και στις δύο, όπως κατά το άρθρο 89 του γαλλικού Συντάγματος, είτε παράλληλα και στο λαό, όπως κατά το άρθρο 71 του ιταλικού Συντάγματος. Όσον αφορά την έγκριση της αναθεώρησης, αυτή μπορεί να ανατεθεί είτε σε ειδική για το σκοπό αυτό συνέλευση, είτε στο προβλεπόμενο από το Σύνταγμα νομοθετικό όργανο, είτε τέλος στο λαό, σύμφωνα, για παράδειγμα, με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 120 του Συντάγματος της Ελβετίας.

5. Σύνταγμα Η.Π.Α

Το Σύνταγμα των ΗΠΑ είναι σκόπιμο να εξεταστεί ξεχωριστά. Οι ΗΠΑ εισήγαγαν - και διατηρούν σε ισχύ – το πρώτο τυπικό Σύνταγμα, το οποίο καθιέρωσε για πρώτη φορά ένα συγκροτημένο εναλλακτικό σχέδιο οργάνωσης του κράτους, το ομοσπονδιακό μοντέλο, ενώ αναγνώρισαν ήδη από το 1810, με την απόφαση Fletcher κατά Peck του Ανωτάτου Δικαστηρίου την υπεροχή του Ομοσπονδιακού Συντάγματος έναντι του νόμου.⁴⁹ Λόγω της ομοσπονδιακής φύσης του εν λόγω Συντάγματος, η προβλεπόμενη για την αναθεώρηση διαδικασία είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη, γεγονός που καθιστά το Σύνταγμα των ΗΠΑ ιδιαίτερα αυστηρό. Η αναθεώρηση του Συντάγματος εκκινεί με πρωτοβουλία του Κογκρέσου και ψήφο 2/3 κάθε Βουλής ή μετά από αίτηση των κοινοβουλίων των 2/3 των πολιτειών με την οποία συγκροτείται συνέλευση για την κατάθεση τροποποιήσεων, που τίθενται σε ισχύ με την ψήφισή τους από τα κοινοβούλια ¾ των πολιτειών ή από ειδικές συνελεύσεις στα ¾ των πολιτειών αναλόγως της επιθυμίας κάθε πολιτείας.⁵⁰ Κατά

⁴⁸ Βλ. τη διάκριση σε *Ψαρού*, ό.π., σελ.76

⁴⁹ *Γεραπετρίτης*, Αγγλο – Αμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 100, 133

⁵⁰ ARTICLE V: “The Congress, whenever two thirds of both Houses shall deem it necessary, shall propose Amendments to this Constitution, or, on the Application of the Legislatures of two thirds of the several States, shall call a Convention for proposing Amendments, which, in either Case, shall be valid to all Intents and Purposes, as Part of this Constitution, when ratified by the Legislatures of three

συνέπεια, επίσημες αναθεωρήσεις λαμβάνουν χώρα εξαιρετικά σπάνια στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η διαδικασία που συνήθως προκρίνεται είναι εκείνη της εξελικτικής ερμηνείας του Συντάγματος από το Δικαστήριο, κατά την οποία η ίδια διάταξη μπορεί να διατηρείται ως βάση, αλλά εν όψει συγκεκριμένων συγκυριών να επιλέγεται μία διαφορετική ερμηνεία της.⁵¹

II. Συνέπειες της διάκρισης

1. Διάρκεια και ασφάλεια δικαίου

Με τον αυστηρό χαρακτήρα ο συντακτικός νομοθέτης επιδιώκει να διασφαλίσει το έργο του, να του προσδώσει «*διάρκεια ή παγιότητα και στη συνταγματική νομιμότητα σταθερότητα*».⁵² Επιτυγχάνεται, έτσι, η ασφάλεια δικαίου, αφού δυσχεραίνεται η δυνατότητα τροποποίησης του Συντάγματος. Ως εκ τούτου, τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες που κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα διασφαλίζονται έναντι της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που θα μπορούσε να τα μεταβάλει κατά το δοκούν. Τελικά, αποδέκτες της αυξημένης προστασίας που παρέχει ένα αυστηρό Σύνταγμα είναι οι εκάστοτε μειοψηφίες αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες, των οποίων οι ελευθερίες και τα αγαθά καθίστανται απρόσβλητα από τις πράξεις της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας.

---

fourths of the several States, or by Conventions in three fourths thereof, as the one or the other Mode of Ratification may be proposed by the Congress; Provided that no Amendment which may be made prior to the Year One thousand eight hundred and eight shall in any Manner affect the first and fourth Clauses in the Ninth Section of the first Article; and that no State, without its Consent, shall be deprived of its equal Suffrage in the Senate.”

⁵¹ Π.χ. Με την απόφαση *Plessy vs. Ferguson* του 1896, το Supreme Court έκανε δεκτό ότι ο φυλετικός διαχωρισμός σε δημόσια μέσα μεταφοράς είναι νόμιμος και δεν προσκρούει στη 14^η Τροπολογία του Συντάγματος περί ίσης μεταχείρισης („equal protection under the law“), εφόσον παρά τον διαχωρισμό, οι υπηρεσίες παραμένουν ίδιες σε ποιότητα, εισάγοντας μία αρχή που έμεινε γνωστή ως “separate but equal”. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1954, το Δικαστήριο μεταβάλλει εντελώς τη νομολογία του με την απόφαση *Brown vs. Board of Education*, που αφορά υπόθεση με ίδια χαρακτηριστικά, όπου αφροαμερικανή μαθήτρια είχε αποβληθεί από το δημοτικό σχολείο λόγω του χρώματός της. Το Δικαστήριο, σε αυτή την περίπτωση, έκρινε ότι η αποβολή στοιχειοθετεί παράβαση της 14ης τροπολογίας („equal protection under the law“), και ότι η αρχή που είχε εισάγει το ίδιο Δικαστήριο στην απόφαση του „*Plessy vs Ferguson*“ („seperate but equal“) δεν ήταν πλέον δυνατό να σταθεί στη δημόσια εκπαίδευση, κρίνοντας, εφεξής, αντισυνταγματικό τον διαχωρισμό λόγω χρώματος. (πηγή: <http://www.legalnews24.gr>)

⁵² *Μανιτάκης*, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα 2004, σελ.286

2. Τυπική ισχύς

Στον αυστηρό χαρακτήρα έγκειται και η αυξημένη τυπική ισχύς του Συντάγματος έναντι των κοινών νόμων. Σύμφωνα με αυτή, το Σύνταγμα τοποθετείται ως πηγή δικαίου υπεράνω όλων των άλλων συντεταγμένων εξουσιών, συνεπώς και της νομοθετικής εξουσίας. Η ιδιαίτερη διαδικασία τροποποίησης, διαφορετική από εκείνη που ακολουθείται για την τροποποίηση ενός κοινού νόμου, αναδεικνύει την αυξημένη τυπική ισχύ του Συντάγματος έναντι του νόμου, η οποία, εν τέλει, διασφαλίζεται και δικαστικά κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας – ή αντισυνταγματικότητας - των νόμων, που επίσης το Σύνταγμα κατοχυρώνει. Κατ' αποτέλεσμα, εξασφαλίζεται η συμμόρφωση της κρατικής εξουσίας στις επιταγές του Συντάγματος, εφόσον κάθε πράξη των οργάνων της, που αντίκειται σε αυτό, καθίσταται ανίσχυρη.

Διαφορετική σημασία δίνεται στον χαρακτήρα και την τυπική ισχύ του Συντάγματος στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου το πολίτευμα βασίζεται σε ισχυρές λειτουργικές ισορροπίες, που εξασφαλίζουν την σταθερότητά του. Η ισορροπία του αγγλικού πολιτεύματος δεν στηρίζεται σε κάποιο αυστηρό σύστημα διάκρισης των εξουσιών, αλλά στην αρμονική συνάρθρωση και αλληλεξάρτησή τους. Στην ιστορία των διεκδικήσεων στην Αγγλία μία μόνο αιματηρή επανάσταση καταγράφεται, αυτή του 1640,⁵³ ενώ έκτοτε η εξέλιξη των πολιτειακών σχέσεων στηρίχθηκε σε πρακτικές που λάμβαναν περισσότερο το χαρακτήρα συμβιβασμών και συνταγματικής δεοντολογίας και προσαρμόζονταν στις μεταβαλλόμενες πολιτειακές καταστάσεις, χωρίς να επέλθει καμία ρήξη. Ουσιαστικά, ο κίνδυνος για τα δικαιώματα των Άγγλων δεν ήταν άλλος από τις βασιλικές προνομίες, απέναντι στις οποίες στέκεται το αγγλικό Κοινοβούλιο σε ρόλο εγγυητή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των πολιτών. Τα γραπτά κείμενα που κατοχυρώνουν τα ατομικά δικαιώματα, η Magna Charta, το Bill of Rights, ο νόμος του Habeas Corpus είναι νόμοι του Κοινοβουλίου. Ο ρόλος του Κοινοβουλίου για την κατοχύρωσή τους είναι τόσο αποφασιστικός, που το ίδιο το Κοινοβούλιο θεωρείται η καλύτερη προστασία των δικαιωμάτων. Συνέπεια

---

⁵³ Για την αγγλική επανάσταση με αίτημα τον περιορισμό της έκτασης των εξουσιών του μονάρχη, Καρόλου Ι, βλ. *Γεραπετρίτη*, Αγγλο – Αμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.30

των παραπάνω είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ Συντάγματος και νόμου, ενώ το αγγλικό Κοινοβούλιο έχει τη δυνατότητα να καταργήσει κάθε νόμο, όποτε το θελήσει. Αντίθετα, σε χώρες όπως η Αμερική, όπου δεν υπάρχει μονάρχης, που να λειτουργεί ως αντίβαρο στα αντιπροσωπευτικά σώματα, δημιουργείται η ανάγκη προστασίας του Συντάγματος από τις επεμβάσεις των Βουλών και οπλισμού του με αυξημένη τυπική ισχύ. Έτσι, οι ΗΠΑ πρώτες εγκαταλείπουν την ισοδυναμία Συντάγματος και νόμου.⁵⁴

3. Διαμόρφωση ισοζυγίου κρατικών λειτουργιών

Περαιτέρω, η αυστηρότητα ενός Συντάγματος συνδέεται και με την διαμόρφωση του ισοζυγίου μεταξύ των λειτουργιών σε ένα κράτος. Τα αυστηρά Συντάγματα έχουν χαρακτήρα εν πολλοίς στατικό. Ωστόσο, οι ραγδαίοι ρυθμοί εξέλιξης των κοινωνιών μέσα στις οποίες εντάσσονται και αξιώνουν ισχύ, επιτάσσουν την προσαρμοστικότητα των συνταγματικών κανόνων. Κατά συνέπεια, επαφίεται στη δικαστική εξουσία η επίτευξη αυτής της προσαρμογής στις εξελίξεις των κοινωνικών δεδομένων και θεσμών, μέσω μίας εξελικτικής ερμηνείας του Συντάγματος. Η παραδοχή αυτή έχει συναντήσει τις αντιδράσεις μέρους της θεωρίας.⁵⁵ Σε κάθε περίπτωση, η δικαστική εξουσία διαθέτει ένα σημαντικό εργαλείο, προκειμένου να επιτρέψει στο Σύνταγμα να ακολουθήσει τους κοινωνικούς ρυθμούς και αυτό δεν είναι άλλο από την μέθοδο της τελολογικής ερμηνείας.⁵⁶ Βάσει της τελολογικής ερμηνείας μπορεί να ανευρεθεί το νόημα των κανόνων και των αρχών, η *ratio legis*, κατά τον χρόνο που εκάστοτε αυτή διενεργείται.

---

⁵⁴ Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3^η έκδοση, εκδ. Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2016, σελ. 166

⁵⁵ Βλ. Ηλιοπούλου - Στράγγα, Αναθεώρηση του Συντάγματος από μία Βουλή, ΤοΣ 3/2006, σελ. 772, όπου υποστηρίζει πως «Είναι επιβεβλημένο γνωστές ή προβλέψιμες συνταγματικές αμφισβητήσεις να επιλύονται από τον ίδιο τον συντακτικό ή αναθεωρητικό νομοθέτη, ο οποίος έχει τη μέγιστη δυνατή δημοκρατική νομιμοποίηση, και να μην «μετακυλίνουνται» στον δικαστή, πολύ δε ολιγότερο στους συνταγματολόγους».

⁵⁶ Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα 2006, σελ.162

4. Κανονιστική δύναμη του Συντάγματος

Η ερμηνεία έχει αποφασιστική σημασία για τη διαφύλαξη της κανονιστικής δύναμης του Συντάγματος. Εκείνο που έχει σημασία είναι η ρύθμιση που περιέχει κάθε Σύνταγμα να εφαρμόζεται στην πραγματικότητα, αλλιώς το Σύνταγμα θα καθίστατο απλό ευχολόγιο. Στο βαθμό ακριβώς που επιτυγχάνει να πραγματώσει αυτή την αξίωση ισχύος, το Σύνταγμα αποκτά κανονιστική δύναμη. Εφόσον επιδιώκει να διατηρήσει αυτή την κανονιστική δύναμη και την προβολή του στην κοινωνία, το Σύνταγμα οφείλει να ερμηνεύεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να εφαρμοστεί με τα εκάστοτε κοινωνικά δεδομένα και όχι αυτά να το καθιστούν ανίσχυρο. Γι' αυτό το λόγο προκρίνεται η εξελικτική ερμηνεία έναντι των συνεχών αναθεωρήσεων σε μικρό, μάλιστα χρονικό διάστημα, οι οποίες θα είχαν ως αποτέλεσμα να διασαλεύεται η εμπιστοσύνη στον απαραβίαστο χαρακτήρα του Συντάγματος και να αποδυναμώνεται η κανονιστική του ισχύς. Ο αυστηρός χαρακτήρας αποτρέπει τις συχνές αναθεωρήσεις και δίνει τον βαρύνοντα λόγο στην εξελικτική ερμηνεία του Συντάγματος.⁵⁷

Υποστηρίζεται, μάλιστα, πως ένα Σύνταγμα αντλεί τη δεσμευτική του δύναμη κ την κανονιστική του ισχύ από την διαρκή αναγωγή του στην κυρίαρχη θέληση εκείνου που το επέβαλε. Η ύπαρξη κάθε Συντάγματος προϋποθέτει λογικά και ένα υποκείμενο, που το έχει δημιουργήσει. Στη γερμανική συνταγματική παράδοση το υποκείμενο αυτό ονομάζεται Κράτος, ενώ για άλλες χώρες, όπως η Ελλάδα ή η Γαλλία, το υποκείμενο αυτό είναι το Έθνος ή ο Λαός. Άλλοτε το ίδιο υποκείμενο αναφέρεται γενικά, ως ο Κυρίαρχος. Ακριβώς η αυστηρότητα ενός Συντάγματος, που θέτει τα όρια στην αναθεωρητική λειτουργία, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπου προσδιορίζει το κομμάτι εκείνο στο οποίο καμία συντεταγμένη εξουσία δεν δύναται να επέμβει, το μη αναθεωρήσιμο, δηλαδή, κομμάτι, που θεωρείται ο «σκληρός πυρήνας» του πολιτεύματος, παραπέμπει έμμεσα στη συντακτική εξουσία, στην ιστορική βούληση του συντακτικού νομοθέτη. Αναδεικνύει το κομμάτι εκείνο, που ο δημιουργός του Συντάγματος θεώρησε ως πεμπτούσια του συντακτικού του έργου και θέλησε να παραμείνει αναλλοίωτο

---

⁵⁷ K. Hesse, Το Σύνταγμα της πολιτικής ενότητας και της πρακτικής εναρμόνισης, εκδ. Παπαζήση, σελ. 128-140

εσαεί. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι που προσδίδει στο Σύνταγμα το κύρος και την ισχύ του και το προφυλάσσει από αυθαίρετες ανατροπές.⁵⁸ Η παραδοχή των θεμελιωδών και μη αναθεωρήσιμων διατάξεων, που προέρχονται ευθέως από την συντακτική εξουσία είναι ήδη γνωστή από την επιχειρηματολογία του Schmitt. Ο Schmitt επιχειρεί μία διάκριση μεταξύ Συντάγματος και συνταγματικής νομοθεσίας, κατά την οποία το Σύνταγμα δεν είναι παρά μία απόφαση της συντακτικής εξουσίας, δηλαδή του λαού, ως προς τη φύση και τη μορφή του πολιτεύματος, κατά τούτο προηγείται του σχεδιασμού της συνταγματικής νομοθεσίας, η οποία, τελικά, απλώς συγκεκριμενοποιεί τη θεμελιώδη απόφαση και προσθέτει σε αυτή προβλέψεις λιγότερο θεμελιώδους χαρακτήρα. Κατά συνέπεια, μόνο ο συνταγματικός νόμος νοείται ως αναθεωρήσιμος, ενώ το Σύνταγμα, οι θεμελιώδεις αυτές αρχές, θα μπορούσαν να τροποποιηθούν μόνο από την ίδια την συντακτική εξουσία.⁵⁹ Επιχειρώντας μία γενίκευση των παραπάνω θέσεων, όχι μόνο η διατήρηση διατάξεων που συνθέτουν τον «σκληρό πυρήνα» του πολιτεύματος και αποκλείονται από κάθε αναθεώρηση, αλλά και ευθύς εξαρχής κάθε φραγμός ή περιορισμός που τίθεται στην διαδικασία αναθεώρησης, είναι ένα *minimum* αναγωγής στο συντακτικό έργο, μια προσπάθεια να καταδειχθεί η υπεροχή, ο σεβασμός και η αυξημένη προστασία που πρέπει αυτό να απολάβει, αφού επιτρέπονται σε αυτό μόνο μικρές επεμβάσεις και υπό αυστηρές προϋποθέσεις.

5. Πρόσληψη διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου

Σημαντική συνέπεια που απορρέει από τον ήπιο ή αυστηρό χαρακτήρα ενός Συντάγματος και θα πρέπει να αναφερθεί είναι η επίδραση που ασκεί το συνταγματικό αυτό χαρακτηριστικό στον τρόπο που η χώρα προσλαμβάνει το ευρωπαϊκό δίκαιο, στη διεθνή πολιτική της και στη θέση που κατέχει εντός της διεθνούς κοινότητας. Οι Ευρωπαϊκές Συνθήκες έχουν δημιουργήσει μία νέα έννομη τάξη, σύμφωνα με την οποία η ισχύς του δικαίου της ΕΕ δεν μπορεί να εκτοπίζεται για χάρη του εθνικού δικαίου, ούτε να τροποποιείται από αυτό. Πρόκειται για την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, κατά την οποία, το σύνολο του

⁵⁸ Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, σελ. 246-249

⁵⁹ Michael Rosenfeld/Andreas Sajó, The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, p.111

ενωσιακού δικαίου υπερέχει του συνόλου των δικαίων των εθνικών εννόμων τάξεων. Συναφώς, στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει διατυπωθεί ρητά ότι: «Όλες οι αρχές των κρατών μελών έχουν την υποχρέωση να εξασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου... ακόμα και όταν οι αρχές αυτές προβαίνουν σε αναθεώρηση του Συντάγματος».⁶⁰ Ως εκ τούτου, η αναθεώρηση του Συντάγματος φαίνεται να υπόκειται και σε έναν ακόμη περιορισμό εκ του ενωσιακού δικαίου. Ο αναθεωρητικός νομοθέτης βρίσκεται υποχρεωμένος να υπακούει στις επιταγές της ευρωπαϊκής έννομης τάξης και να επιδιώκει να επιτύχει την προσαρμογή του εθνικού Συντάγματος προς αυτές. Αλλά και πέρα από την επικείμενη αναθεώρηση που θα πρέπει να συμφωνεί με του κανόνες του ενωσιακού δικαίου, γίνεται δεκτό ότι και η ερμηνεία του κειμένου του Συντάγματος, ως έχει, θα πρέπει να είναι εναρμονισμένη με τους ενωσιακούς κανόνες. Το όριο που θέτουν οι ίδιες οι Συνθήκες στην αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου δεν είναι άλλο από την υποχρέωση σεβασμού της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών, που ρητώς προβλέπουν. Ένα από τα στοιχεία που συνθέτουν την εθνική συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών είναι και οι μη αναθεωρήσιμες διατάξεις του Συντάγματος, χαρακτηριστικό, που, όπως αναδείχτηκε ανωτέρω, καθιστά αυστηρό τον χαρακτήρα ενός Συντάγματος. Γίνεται, επομένως, φανερό, ότι ο βαθμός αυστηρότητας ενός Συντάγματος μπορεί είτε να διευκολύνει είτε να δυσχεράνει την εναρμονισμένη με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία και εφαρμογή του.

Ιδιαιτερότητες στην πρόσληψη του ενωσιακού δικαίου παρουσιάζονται και πάλι στο Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς στην αγγλική έννομη τάξη, η εκτελεστότητα του διεθνούς δικαίου εξαρτάται από την έκδοση τυπικού νόμου από το Κοινοβούλιο, ενώ πριν από αυτή δεν μπορεί να αποκτήσει άμεση εφαρμογή. Η ενσωμάτωση των διεθνών συνθηκών ή συμβάσεων στο εσωτερικό δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου επέρχεται μόνο ύστερα από νομοθετική πράξη του Κοινοβουλίου. Η ενσωμάτωση του ευρωπαϊκού δικαίου στην αγγλική έννομη τάξη πραγματοποιήθηκε με την European Communities Act 1972. Ωστόσο, δεν ρυθμίζεται σαφώς το ζήτημα της υιοθέτησης της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, προφανώς με σκοπό

---

⁶⁰ ΔΕΚ C-378/07, Πηγή: <http://curia.europa.eu>

την διασφάλιση της κυριαρχίας του κοινοβουλίου, η οποία ήδη φαίνεται να απειλείται από την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου εντός της βρετανικής έννομης τάξης. Σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από την βαρύτητά του, ο νόμος του 1972 δεν παύει να αποτελεί ένα νόμο του κράτους, με συνέπεια να μην εφαρμόζεται κατά τρόπο άμεσο και απεριόριστο, αλλά στην έκταση που ορίζει το Κοινοβούλιο. Έτσι, κάθε μελλοντικός νομοθέτης έχει τη δυνατότητα να τον καταργήσει, τηρώντας τη συνήθη κοινοβουλευτική διαδικασία και πλειοψηφία.

Ένα σαφές παράδειγμα, προκειμένου να καταδειχθούν οι επιπτώσεις που έχει η ακαμψία ενός Συντάγματος στη διεθνή θέση και πολιτική μίας χώρας παρέχουν οι πρόσφατες εξελίξεις στις διαπραγματεύσεις μεταξύ της Ελλάδας και της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, όσον αφορά την ονομασία της τελευταίας. Οι περιορισμοί που τίθενται στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος της πΓΔΜ προσδίδουν σε αυτό ιδιαίτερα αυστηρό χαρακτήρα, πράγμα που αποτελεί τροχοπέδη στην διαδικασία ένταξής της σε διεθνείς οργανισμούς, αφ' ης στιγμής δεν διαθέτει μία ονομασία που θα γίνει αποδεκτή και θα ισχύσει έναντι πάντων.⁶¹

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπερασματικά, η σύγκριση μεταξύ των διαφόρων Συνταγμάτων, όσον αφορά τον ήπιο ή αυστηρό χαρακτήρα τους, μπορεί να αναδείξει πλεονεκτήματα όσο και μειονεκτήματα της υιοθέτησης καθενός συστήματος. Τα ήπια Συντάγματα έχουν την ικανότητα να εξελίσσονται και να προσαρμόζονται εύκολα στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες, εκμηδενίζεται όμως με αυτό τον τρόπο εντελώς μία από τις βάσεις του συνταγματισμού, που δεν είναι άλλη από την απαίτηση να υπερβαίνει το πρόσκαιρο. Ένα θετικό, πάντως, χαρακτηριστικό που απορρέει από τον ήπιο χαρακτήρα των συνταγμάτων και έχει σημαντικό αντίκτυπο

---

⁶¹ Οι συνταγματικές διατάξεις που αφορούν στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι εκείνες που αναγνωρίζουν στη χώρα τον τίτλο: «Δημοκρατία της Μακεδονίας», ενδεικτικά: «ARTICLE 1 *The Republic of Macedonia is a sovereign, independent, democratic and social state. The sovereignty of the Republic of Macedonia is indivisible, inalienable and nontransferable. ARTICLE 2 Sovereignty in the Republic of Macedonia derives from the citizens and belongs to the citizens. The citizens of the Republic of Macedonia exercise their authority through democratically elected Representatives, through referendum and through other forms of direct expression. ARTICLE 3 The territory of the Republic of Macedonia is indivisible and inalienable. The existing borders of the Republic of Macedonia are inviolable. The borders of the Republic of Macedonia may be changed only in accordance with the Constitution.*», Πηγή: www.constituteproject.org

στη σύγχρονη κοινωνία είναι και η δυνατότητα προσαρμογής τους στα εκάστοτε οικονομικά δεδομένα, με επακόλουθη συνέπεια την ενίσχυση της οικονομίας ενός κράτους. Βέβαια, το κρίσιμο στοιχείο φαίνεται τελικά να είναι, όχι τόσο η εύκολη μεταβολή, όσο η συνταγματική σταθερότητα, που θα αποτελέσει μία εγγύηση για το κεφάλαιο ως προς την ύπαρξη μακροσκοπικά μίας σταθερής οικονομικής δομής και πορείας, που θα αποτελέσει κατάλληλο πεδίο επενδύσεων. Περαιτέρω, ένα τυπικό Σύνταγμα με αυστηρό χαρακτήρα μπορεί να συμβάλει στην ασφάλεια δικαίου, ωστόσο η πρακτική σημασία των πλειόνων απαγορευτικών διατάξεων και της δυσχέρασης της διαδικασίας αναθεώρησής του, εύκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Αρκεί να σκεφτεί κανείς, πως όσο περιορίζονται οι δυνατότητες ειρηνικής μεταβολής και προσαρμογής του Συντάγματος στα εκάστοτε δεδομένα, τόσο διανοίγεται ο δρόμος της επανάστασης με αίτημα τη διάρρηξη του συνταγματικού πλαισίου. Είναι άλλωστε γνωστό πως η ισχύς των Συνταγμάτων δεν δοκιμάζεται σε ομαλές περιόδους, αλλά σε περιόδους κρίσεων και σε μια τέτοια περίοδο κρίσης οι αναλλοίωτες διατάξεις θα παραβλέπονταν ή θα αγνοούνταν, πάντως σε καμία περίπτωση δεν θα εμπόδιζαν ένα πραξικόπημα. Η πρακτική σημασία αμφισβητείται ακόμα περισσότερο, αν λάβει κανείς υπόψη εκείνο που εκτέθηκε και ανωτέρω, ότι δηλαδή ακόμα και σε χώρες που διαθέτουν σχετικώς αυστηρά Συντάγματα δεν εμποδίζονται στην πράξη οι πλείονες και συχνές αναθεωρήσεις. Τελικά, η ανωτέρω ανάλυση φανερώνει ότι η υιοθέτηση ενός ήπιου ή αυστηρού συνταγματικού χαρακτήρα συνδέεται με την πολιτική παιδεία κάθε κράτους, καθώς η πολιτική πρακτική είναι αυτή που εν τέλει δημιουργεί την ασφάλεια ή ανασφάλεια δικαίου, επομένως και το κύρος που περιβάλλει το Σύνταγμα.

Βιβλιογραφία

- Βενιζέλος Ευ., Τα όρια της Αναθεώρησης του Συντάγματος 1975, εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1984
- Γεραπετρίτης Γ., Αγγλο – Αμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη
- Ηλιοπούλου – Στράγγα Τζ., Αναθεώρηση του Συντάγματος από μία Βουλή, ΤοΣ 3/2006
- Κυριαζή – Γουβέλη Δ., Συνταγματικόν Δίκαιον: Συστηματική Θεώρησις, Πέμπτη έκδοση, Πανταινός · Αθήναι 1981
- Μανιτάκης Α., Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα 2004
- Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3η έκδοση, εκδ. Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2016
- Παπαδοπούλου Λ., Συνταγματικό Δίκαιο: πανεπιστημιακές παραδόσεις, www.kallipos.gr
- Σπυρόπουλος Φ., Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2006
- Χρυσόγονος Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα 2003
- Ψαρού Δ., Η αναθεώρησις του Συντάγματος: πολιτική ανάλυση και νομική ερμηνεία εν συγκρίσει προς το προϊσχύον σύνταγμα 1864-1911-1952, 1969
- Dicey A. V., Introduction to the study of the law of the constitution, LibertyClassics
- Hesse K., Το Σύνταγμα της πολιτικής ενότητας και της πρακτικής εναρμόνισης, εκδ. Παπαζήση
- Michael Rosenfeld/Andreas Sajó, The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law
- www.constituteproject.org
- www.legalnews24.gr
- <http://curia.europa.eu>